

ЗМІСТ

ВСТУП	8
ТЕМА 1. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРИВАТНОГО ПРАВА	13
1. Місце цивільного права в системі приватного права	13
2. Оновлення предмета цивільного права як вимога (запит) часу	16
3. Метод цивільного права	19
4. Функції цивільного права.....	22
Резюме за змістом теми	25
Терміни та поняття до теми	26
Питання, тести для самоконтролю	26
Завдання для індивідуальної роботи	27
Приклади практичних завдань.....	27
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	28
ТЕМА 2. КОДИФІКАЦІЯ І РЕКОДИФІКАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	29
1. Кодифікація цивільного законодавства у незалежній Україні	29
2. Рекодифікація цивільного законодавства.....	32
Резюме за змістом теми	35
Терміни та поняття до теми	35
Питання, тести для самоконтролю	35
Завдання для індивідуальної роботи	36
Приклади практичних завдань.....	36
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	36
ТЕМА 3. НАДБАННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ЗНАЧЕННЯ КОМПАРАТИВНОЇ ЦИВІЛІСТИКИ	39
1. Дайджест компаративних цивілістичних досліджень	39
2. Значення компаративної цивілістики.....	56
Резюме за змістом теми	57
Терміни та поняття до теми	57
Питання, тести для самоконтролю	58
Завдання для індивідуальної роботи	58
Приклади практичних завдань.....	59
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	59
ТЕМА 4. ПРОБЛЕМИ ТА ПОТЕНЦІАЛ АТИПОВИХ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА	61
1. Проблеми визначення поняття та системи атипових норм цивільного права.....	61

2. Норми-принципи цивільного права	62
3. Норми-дефініції цивільного права	73
4. Норми-строки цивільного права.....	83
5. Оперативні норми цивільного права	84
6. Колізійні норми цивільного права.....	84
Резюме за змістом теми	85
Терміни та поняття до теми	85
Питання, тести для самоконтролю	86
Завдання для індивідуальної роботи	87
Приклади практичних завдань.....	88
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	88

ТЕМА 5. ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ **91**

1. Місце приписів про особисті немайнові права фізичної, юридичної осіб та держави в структурі Цивільного кодексу України.....	92
2. Засади цивільно-правового регулювання особистих немайнових прав.....	93
3. Особисті немайнові права фізичної особи як об'єкти законодавчої та наукових класифікацій	93
4. Цивільно-правові проблеми особистих немайнових прав, що забезпечують фізіологічне (природне) існування фізичної особи.....	96
5. Цивільно-правові проблеми особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи	97
6. Особисті немайнові права юридичної особи	98
Резюме за змістом теми	99
Терміни та поняття до теми	100
Питання, тести для самоконтролю	100
Завдання для індивідуальної роботи	101
Приклади практичних завдань.....	102
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	102

ТЕМА 6. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕЧОВОГО ПРАВА **105**

1. Правова природа, поняття та ознаки речових прав	105
2. Об'єкти речових прав	106
3. Принципи речового права	107
4. Проблеми класифікації речових прав	110
5. Право власності та його місце в системі речових прав	111
Резюме за змістом теми	112
Терміни та поняття до теми	112
Питання, тести для самоконтролю	113
Завдання для індивідуальної роботи	115
Приклади практичних завдань.....	116

Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу 116

ТЕМА 7. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

ЗОВОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА 118

1. Поняття, система та значення зобов'язального права.....	119
2. Принципи зобов'язального права.....	120
3. Поняття та ознаки цивільного зобов'язання	125
4. Суб'єкти та об'єкти зобов'язальних правовідносин	128
5. Зміст зобов'язальних правовідносин	130
6. Цивілістичні проблеми визначення поняття договірної права.....	131
7. Проблеми договірної цивільної відповідальності	132
8. Цивільно-правові проблеми визначення систематики спеціальних деліктів	133
9. Проблеми деліктної цивільної відповідальності	134
Резюме за змістом теми	136
Терміни та поняття до теми	137
Питання, тести для самоконтролю	139
Завдання для індивідуальної роботи	140
Приклади практичних завдань.....	140
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	141

ТЕМА 8. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СПАДКОВОГО ПРАВА..... 145

1. Підстави усунення від права на спадкування.....	145
2. Проблеми спадкування за заповітом	146
3. Право на обов'язкову частку у спадщині та його реалізація	147
4. Проблеми правового регулювання спадкування окремих об'єктів цивільного обігу	148
5. Проблеми механізму правового забезпечення управління спадщиною	149
Резюме за змістом теми	149
Терміни та поняття до теми	150
Питання, тести для самоконтролю	150
Завдання для індивідуальної роботи	151
Приклади практичних завдань.....	151
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	152

ТЕМА 9. СІМЕЙНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРАВА. ПРОБЛЕМИ

ЗАСТОСУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН 155

1. Проблеми визначення місця сімейного права в системі права.....	156
2. Джерела правового регулювання сімейних відносин у зарубіжних країнах	159
3. «To be, or not to be» Сімейному кодексу України в світлі рекодифікації Цивільного кодексу України?	161

4. Проблеми застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин	164
Резюме за змістом теми	170
Терміни та поняття до теми	171
Питання, тести для самоконтролю	171
Завдання для індивідуальної роботи	171
Приклади практичних завдань	172
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	172

ТЕМА 10. СІМЕЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ АНАЛОГІЇ ЗАКОНУ ТА АНАЛОГІЇ ПРАВА..... 173

1. Сімейно-правові проблеми застосування аналогії закону	173
2. Сімейно-правові проблеми застосування аналогії права	177
Резюме за змістом теми	178
Терміни та поняття до теми	178
Питання, тести для самоконтролю	179
Завдання для індивідуальної роботи	180
Приклади практичних завдань	180
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	180

ТЕМА 11. ОЦІНОЧНІ КАТЕГОРІЇ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХНЬОГО ТЛУМАЧЕННЯ..... 182

1. Проблеми визначення поняття оціночних категорій в сімейному праві	182
2. Проблеми тлумачення оціночних категорій в сімейному праві	183
Резюме за змістом теми	185
Терміни та поняття до теми	186
Питання, тести для самоконтролю	186
Завдання для індивідуальної роботи	187
Приклади практичних завдань	188
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	188

ТЕМА 12. ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНО-ПРАВОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ..... 189

1. Проблеми законодавчого та доктринального визначення термінів «сім'я» і «шлюб»	189
2. Проблеми найменування способів захисту сімейних прав та інтересів	191
3. Гендерно іррелевантна сімейно-правова термінологія	193
4. Юридичні та філологічні проблеми терміна «дитина-сирота»	195
Резюме за змістом теми	195
Терміни та поняття до теми	195
Питання, тести для самоконтролю	196
Завдання для індивідуальної роботи	196

Приклади практичних завдань.....	197
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	197

ТЕМА 13. РОЗВИТОК ДОКТРИНИ СІМЕЙНОГО ПРАВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАКОНОДАВЦЯ І СУБ'ЄКТІВ

ПРАВОНАСТОСУВАННЯ	198
1. Розвиток доктрини сімейного права та її персоналії.....	198
2. Вплив доктрини сімейного права на законодавця і суб'єктів правонастосування	210
Резюме за змістом теми	211
Терміни та поняття до теми	211
Питання, тести для самоконтролю	212
Завдання для індивідуальної роботи	212
Приклади практичних завдань.....	212
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	213

ТЕМА 14. ДОСЯГНЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.....

1. Дайджест наукових надбань України з цивільного процесуального права	215
2. Проблеми забезпечення справедливого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ.....	232
3. Теоретичні та практичні проблеми принципів цивільного судочинства	234
Резюме за змістом теми	236
Терміни та поняття до теми	237
Питання, тести для самоконтролю	237
Завдання для індивідуальної роботи	239
Приклади практичних завдань.....	240
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	241

ТЕМА 15. СУДОВА ПРАКТИКА В СІМЕЙНИХ СПРАВАХ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЮ НОРМ СІМЕЙНОГО ПРАВА.....

1. Судова практика у різних категоріях сімейних справ	243
2. Вплив судової практики в сімейних справах на формування і реалізацію норм сімейного права	245
Резюме за змістом теми	247
Терміни та поняття до теми	247
Питання, тести для самоконтролю	247
Завдання для індивідуальної роботи	248
Приклади практичних завдань.....	248
Рекомендовані джерела для поглибленого вивчення матеріалу	249

ВСТУП

Навчальний посібник «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» підготовлений відповідно до робочої програми однойменної навчальної дисципліни. У ньому окреслено: цивільне право в системі приватного права; кодифікацію і рекодифікацію цивільного законодавства; надбання, проблеми та значення компаративної цивілістики; проблеми та потенціал атипових норм цивільного права; особисті немайнові права у цивільному праві; актуальні проблеми речового, зобов'язального і спадкового права; сімейне право в системі права; проблеми застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин; сімейно-правові проблеми застосування аналогії закону та аналогії права; оціночні категорії в сімейному праві та проблеми їхнього тлумачення; проблеми сімейно-правової термінології; розвиток доктрини сімейного права та її вплив на законодавця і суб'єктів правозастосування; досягнення, проблеми та перспективи розвитку цивільного процесуального права; судову практику в сімейних справах та її вплив на формування і реалізацію норм сімейного права.

Міждисциплінарні зв'язки. Навчальна дисципліна «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» належить до обов'язкових освітніх компонентів та взаємодіє з такими навчальними дисциплінами циклу загальної і професійної підготовки Навчального плану освітньо-професійної програми «Приватне право» магістерського рівня: договірне право, тренінг-курс з вирішення юридичних кейсів, методика вирішення юридичних казусів у сфері приватного права.

Мета вивчення навчальної дисципліни. Вона студіюється задля формування візії доктрини цивільного і цивільного процесуального права, а також поглибленого бачення цивільного і цивільного процесуального законодавства та практики його застосування.

Завдання навчальної дисципліни. Меті навчальної дисципліни «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» підпорядковані такі завдання:

- охарактеризувати цивільне право в системі приватного права;
- окреслити кодифікацію і рекодифікацію цивільного законодавства;

- визначити надбання, проблеми та значення компаративної цивілістики;
- визначити проблеми та потенціал атипових норм цивільного права;
- окреслити особисті немайнові права у цивільному праві;
- визначити актуальні проблеми речового права;
- охарактеризувати актуальні проблеми зобов'язального права;
- розкрити сучасні проблеми спадкового права;
- визначити місце сімейного права в системі права, а також окреслити проблеми застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин;
- з'ясувати сімейно-правові проблеми застосування аналогії закону та аналогії права;
- визначити оціночні категорії в сімейному праві та проблеми їхнього тлумачення;
- окреслити проблеми сімейно-правової термінології;
- розкрити розвиток доктрини сімейного права та її вплив на законодавця і суб'єктів правозастосування;
- охарактеризувати досягнення, проблеми та перспективи розвитку цивільного процесуального права;
- окреслити судову практику в сімейних справах та її вплив на формування і реалізацію норм сімейного права.

У результаті вивчення курсу студенти повинні:

а) знати:

- цивільне право в системі приватного права;
- кодифікацію і рекодифікацію цивільного законодавства;
- надбання, проблеми та значення компаративної цивілістики;
- проблеми та потенціал атипових норм цивільного права;
- особисті немайнові права у цивільному праві;
- актуальні проблеми речового права;
- актуальні проблеми зобов'язального права;
- сучасні проблеми спадкового права;
- сімейне право в системі права, а також проблеми застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин;
- сімейно-правові проблеми застосування аналогії закону та аналогії права;
- оціночні категорії в сімейному праві та проблеми їхнього тлумачення;
- проблеми сімейно-правової термінології;
- розвиток доктрини сімейного права та її вплив на законодавця і суб'єктів правозастосування;

– досягнення, проблеми та перспективи розвитку цивільного процесуального права;

– судову практику в сімейних справах та її вплив на формування і реалізацію норм сімейного права;

б) вміти:

– застосовувати приписи Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), Сімейного кодексу України (далі – СКУ), Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПКУ) та інших нормативно-правових актів, тлумачити оціночні категорії в приватному та цивільному процесуальному праві;

– користуватися автоматизованою системою збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень у цивільних справах;

– обстоювати власну позицію з питань цивільного та цивільного процесуального права;

– розв’язувати цивільні кейси підвищеної складності.

Предмет вивчення навчальної дисципліни «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» є доктрина цивільного і цивільного процесуального права, а також цивільне і цивільне процесуальне законодавство та практика його застосування.

Принадібно автор навчального посібника «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» висловлює вдячність за його рецензування:

– доктору юридичних наук, професору, дійсному члену (академіку) Національної академії правових наук України, заслуженому діячу науки і техніки України, Голові Верховної Ради України **СТЕФАНЧУКУ Руслану Олексійовичу**;

– доктору юридичних наук, професору, заслуженому юристу України, ректору Одеського національного університету імені І. І. Мечникова **ТРУБІ Вячеславу Івановичу**;

– доктору юридичних наук, професору, виконувачу обов’язків завідувача кафедри приватного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана **ОМЕЛЬЧЕНКУ Андрію Володимировичу**.

З повагою та найкращими побажаннями –

*професор кафедри приватного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, доктор юридичних наук, доцент **Віталій Миколайович ЧЕРНЕГА***

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО
ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ»

Назва теми	Кількість годин за формами навчання								
	Очна (денна)				Заочна				
	Лекції	Практичні (семінарські) заняття	Індивідуальні заняття	Підсумковий контроль	Самостійна робота здобувача	Контактні заняття	Індивідуальні заняття	Підсумковий контроль	Самостійна робота здобувача
Тема 1. Цивільне право в системі приватного права	2	2			2				4
Тема 2. Кодифікація і рекодифікація цивільного законодавства	2	2	1		4	2	1		6
Тема 3. Надбання, проблеми та значення компаративної цивілістики	2	2			4	2	1		4
Тема 4. Проблеми та потенціал атипичних норм цивільного права	2	2	1						
Тема 5. Особисті немайнові права у цивільному праві	-	2	1			4	2	1	6
Тема 6. Актуальні проблеми речового права	-	2	1			4	2	1	6
Тема 7. Актуальні проблеми зобов'язального права	-	2	1		4	2	1		6

Тема 8. Сучасні проблеми спадкового права	-	2	1		4	2	1		5
Тема 9. Сімейне право в системі права. Проблеми застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин	2	2	1		4	2	1		6
Тема 10. Сімейно-правові проблеми застосування аналогії закону та аналогії права	-	2			4				4
Тема 11. Оціночні категорії в сімейному праві та проблеми їхнього тлумачення	2	2	1		4	2	1		6
Тема 12. Проблеми сімейно-правової термінології	2		1		4		1		4
Тема 13. Розвиток доктрини сімейного права та її вплив на законодавця і суб'єктів правозастосування	2	2	1		4	2	1		6
Тема 14. Досягнення, проблеми та перспективи розвитку цивільного процесуального права	-	2	1		4		1		6
Тема 15. Судова практика в сімейних справах та її вплив на формування і реалізацію норм сімейного права	-	2	1		4	2	1		6
Усього:	16	30	12	4	58	20	12	4	84
Підсумковий контроль: екзамен				4			4		
Разом:	годин			120			120		

ТЕМА 1.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО В СИСТЕМІ ПРИВАТНОГО ПРАВА

1. Місце цивільного права в системі приватного права
2. Оновлення предмета цивільного права як вимога (запит) часу
3. Метод цивільного права
4. Функції цивільного права

У результаті опанування матеріалів цієї теми студенти повинні:

а) знати:

- місце цивільного права в системі приватного права;
- предмет цивільного права;
- метод цивільного права;
- функції цивільного права.

б) вміти:

- на основі як традиційних, так і нових бібліотечно-інформаційних технологій самостійно знаходити джерела цивільно-правового спрямування;
- правильно застосовувати акти цивільного законодавства, тлумачити зміст правочинів;
- полемізувати, обстоювати власну правову позицію за цивільно-правовою проблематикою.

1. Місце цивільного права в системі приватного права

Незаперечно, що роль цивільного права в суспільстві є надзвичайно значною. Як наголошувала легенда цивілістики Я. М. Шевченко, «цивільне право – це передусім приватне право і саме в цій ролі воно розглядається в системі правового регулювання в Україні. Важливим елементом цивільного права є визначення його суб'єктів і взаємозалежностей між ними».¹

¹ Проблеми цивільних правовідносин в сучасній Україні: монографія / Я. М. Шевченко, Г. П. Тимченко, С. В. Антонов та ін.; за заг. ред. акад. НАПрН України Я. М. Шевченко. Київ: Ред. журн. «Право України»; Харків: Право, 2013. С. 6.

Як констатує Н. С. Кузнецова, термін «цивільне право» позначає кілька взаємопов'язаних, але не тотожних понять: цивільного права як галузь права, як наука, як навчальна дисципліна. Для повноцінного розуміння цивільного права як юридичної категорії необхідно зважати на два доктринальні підходи до визначення змісту цивільного права:

а) широкий – відповідно до якого цивільне право ототожнюється з приватним правом;

б) вузький – згідно з яким його розглядають як галузь приватного права; як стрижень, з якого відокремилися всі інші галузі вітчизняного права, що належать до приватного права.²

Принагідно треба відзначити, що цивільне (приватне) право також асоціюється з назвами та діяльністю кафедр приватного права, мережу яких окреслено в одній з цьогорічних наукових розвідок «Українська географія кафедр приватного права».³

Цивільне право як галузь права являє собою сукупність правових норм, що містяться в ЦКУ⁴ та інших нормативно-правових актах, які регулюють на засадах юридичної рівності, диспозитивності, справедливості, добросовісності, розумності особисті немайнові та майнові відносини за участю суб'єктів (фізичні та юридичні особи, держава України, АРК, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права), які мають самостійний організаційно-правовий статус та майнову відокремленість, діють вільно та на власний розсуд здійснюють свої права, вступають у правовідносини, а також несуть цивільно-правову

² Кузнецова Н. С. Цивільне право, поняття. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 9: Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнецова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 847-848.

³ Чернега В. М. Українська географія кафедр приватного права. *Правничі студії пам'яті Василя Івановича Синайського: здобутки, проблеми та перспективи розвитку національного приватного права*: збірник матеріалів круглого столу студентів, аспірантів, молодих вчених, науково-педагогічних працівників. Київ: КНЕУ, 2024. С. 6-11.

⁴ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 №435-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

відповідальність за протиправну поведінку перед іншою особою (потерпілим) за вчинене. Воно як галузь приватного права має свою організаційно-технічну структурну побудову, яка пов'язує всі правові норми в певному порядку, розташовані за певними юридичними ознаками.⁵

Відповідь на питання, чому цивільне право в системі приватного права відіграє ключову роль, влучно надано в літературі. Тому, що цивільно-правові норми субсидіарно застосовуються на підставі ст. 9 ЦКУ до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. Норми цивільного права регулюють також і відносини в сфері господарювання, якщо особливості їх правового режиму не встановлені спеціальним законом.⁶

Для того, щоб збагнути цивільне право як провідну галузь приватного права резонно студіювати його предмет і метод, яким присвячені наступні питання в межах теми 1 цього навчального посібника. Адже «в своєму органічному поєднанні предмет і метод є тими чинниками, що дозволяють виявити у суспільних відносин ту «міру» приватності, яка надає їм саме приватноправовий характер, як необхідну і достатню підставу для включення в предмет цивільно-правового регулювання».⁷

⁵ Кохановська О. В., Бажанов В. О. Цивільне право, цивільне право як галузь права. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 9: Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнєцова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 855-856.

⁶ Кузнєцова Н. С. Методологічні засади сучасного цивільного права України: предмет, метод, принципи, система. *Спогади про Людину, Вчителя, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народж. акад. Ярослави Миколаївни Шевченко)* / Громад. орг. «Ліга проф. права, д-рів юрид. наук та д-рів філософії у сфері права»; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: АртЕк, 2017. (Серія «In memoriam»). С. 209.

⁷ Там само. С. 203.

2. Оновлення предмета цивільного права як вимога (запит) часу

Сфера суспільних відносин є критерієм виокремлення галузей права – предметом правового регулювання. Тому резонно окреслити предмет цивільно-правового регулювання. Адже, як наголошує Н. С. Кузнецова, цивільне право «зустрічає новонароджену людину біля колиски, з її першим подихом і супроводжує її все життя, даючи можливість стати власником, розпоряджатися майном, обирати сферу діяльності, бути творцем, зрештою – проводить у кращі світи і ще деякий час опікується його майном... Ось таке воно цивільне право...».⁸

Відповідно до ч. 1 ст. 1 ЦКУ цивільним законодавством *регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини)*, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Однак до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом (ч. 2 ст. 1 ЦКУ).

Я. М. Шевченко наголошувала, що основні напрями розвитку цивільного права є сталими. «Перший – майнові відносини, другий – особисті немайнові відносини. Це поєднання двох найбільш суттєвих форм існування людини в суспільстві, поєднання матеріальних і нематеріальних інтересів, визначення загалом можливості існування людини в суспільстві як особистості».⁹

Майнові відносини, що регулюються цивільним правом, за визначенням В. І. Борисової, це «конкретні властиві товарному виробництву, об'єктивні за змістом і вольові за своєю формою

⁸ Кузнецова Н. С. Мій шлях до цивільного права. *Цивільне право України: погляд у майбутнє*: збірник наукових праць до 70-річчя з дня народження Наталії Семенівни Кузнецової / за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. О. Кота. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 35.

⁹ Проблеми цивільних правовідносин в сучасній Україні: монографія / Я. М. Шевченко, Г. П. Тимченко, С. В. Антонов та ін.; за заг. ред. акад. НАПрН України Я. М. Шевченко. Київ: Ред. журн. «Право України»; Харків: Право, 2013. С. 6.

відносини, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників».¹⁰

Особисті немайнові правовідносини, як зазначає Р. О. Стефанчук, є суспільними відносинами, які «виникають між їх учасниками щодо юридичного закріплення за ними особистих немайнових прав та використання цих благ. За своїм характером вони є первинним і самостійним елементом у структурі предмета цивільного права, ґрунтуються на засадах юридичної рівності та вільного волевиявлення їх учасників, спрямовані на забезпечення приватного немайнового інтересу їх учасників, позбавлені економічного (майново-грошового) змісту, а також характеризуються абсолютним характером».¹¹

Під час аналізу ч. 1 ст. 1 ЦКУ, в якій визначено предмет цивільно-правового регулювання, Р. О. Стефанчук вказує на такий позитив правила, сформульованого в ній, оскільки воно: по-перше, чітко й однозначно визнає за особистими немайновими відносинами якість предмета цивільного права; по-друге, спрямоване на розгляд особистих немайнових відносин як повноцінних, рівноправних і самодостатніх відносин, що усуває їх попередню залежність від майнових; по-третє, розглядає особисті немайнові відносини як єдиний комплекс відносин та не розділяє їх залежно від зв'язку з майновими; по-четверте, визначає загальний пріоритет особистих немайнових відносин перед майновими; по-п'яте, встановлює підстави включення особистих немайнових відносин до предмета цивільного права. Одночасно вчений наголошує, що зазначене правило має певні *вадами*. Не є зрозумілим те, чому засадами включення до предмета цивільного права особистих

¹⁰ Борисова В. І. Цивільне право як галузь приватного права. *Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярослави Миколаївни Шевченко)*; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: АртЕк, 2017. С. 33.

¹¹ Стефанчук Р. О. Цивільні правовідносини, особисті немайнові відносини. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 9: Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнецова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 867.

немайнових відносин є майнова самостійність їх учасників. Такий підхід законодавця не оцінюється як виправданий. Адже, за висновками цього цивіліста, ним фактично здійснюється прирівняння особистих немайнових відносин до «квазімайнових» і створюється спроба чергового нав'язування їх залежності від майнового аспекту. З огляду на викладене, Р. О. Стефанчук запропонував внести зміни до ч. 1 ст. 1 ЦКУ та викласти її в такій редакції: «Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, а для майнових відносин – додатково на майновій самостійності їх учасників».¹²

Особливими відносинами, що входять до предмета цивільного права, є корпоративні та організаційні відносини.

Норма-дефініція «корпоративні відносини» фігурувала протягом тривалого часу в ч. 3 ст. 167 Господарського кодексу України: ними визнавалися відносини, що виникали, змінювалися та припинялися щодо корпоративних прав. Нині відповідно до ч. 6 ст. 96-1 ЦКУ корпоративними є відносини між учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) юридичних осіб, у тому числі які виникають між ними до державної реєстрації юридичної особи, а також відносини між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) щодо виникнення, здійснення, зміни і припинення корпоративних прав.

Проблемними є такі законодавчі дефініції: «корпоративні права», «корпоративні відносини». Приміром, як зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, «попри те, що на час прийняття ЦК в Україні вже доволі розвинене вчення про корпоративні відносини, законодавець не помістив норми про їх регулювання до ЦК. Наслідком цього стало викривлення й регулювання юридичних осіб так званого корпоративного типу, а також перебирання на себе регулювання корпоративних прав і відносин Господарським кодексом. І лише в 2022 році законодавець спромігся внести зміни до ЦК, увівши ст. 96-1. Однак це регулювання стало гіршим, аніж було в ГК, і воно не здатне чинити вплив на організаційно-правові

¹² Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. Хмельницький, 2007. С. 85-86.

форми юридичних осіб, зокрема, для уведення до ЦК поняття корпорацій».¹³

Поняття організаційних правовідносин, що включені до предмета цивільного права, на законодавчому рівні не визначено. Це прерогатива українських цивілістів. Їх розглядають як «суспільні відносини, що виникають між юридично рівними і майново-самостійними учасниками які володіють автономією волі, зміст яких становлять дії немайнового характеру, спрямовані на виникнення на впорядкування майнових або особистих немайнових відносин». До них відносять: відносини представництва (глава 17 ЦКУ); відносини щодо створення або реорганізації юридичної особи (ст. ст. 87, 106, 107, 108, 109 ЦКУ); відносини з попереднього договору (ст. 635 ЦКУ); відносини з організації перевезень тощо.¹⁴

Таким, що вимагає пильної уваги, є питання про уточнення сфер, в яких складаються приватноправові відносини, що регулюються цивільним законодавством. Цивілісти пропонують «вказати на додаткові (крім тих, що згадані, приміром, у ст. 9 ЦК України) сфери соціальної реальності – підприємництво, корпоративну чи інформаційну сфери тощо, в яких складаються приватноправові за своєю природою відносини, що регулюються цивільним законодавством».¹⁵

3. Метод цивільного права

Будь-яка галузь права, крім самобутнього предмета правового регулювання, має метод правового регулювання. Не є винятком цивільне право. «Заслугує на підтримку метод цивільно-право-

¹³ Спасибо-Фатєєва І., Крат В. Цивільний кодекс – 20 років потому. *Юридична газета*. Грудень 2023. №17-20 (775-778). С. 57.

¹⁴ Кохановська О. В., Бажанов В. О. Цивільне право, предмет цивільного права. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 9: Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнєцова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 849.

¹⁵ Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. С. 7.